

ABDULLA QODIRIYNING “O‘TKAN KUNLAR” ROMANIDA BOSH QAHRAMON TALQINI

Turdaliyeva Gulchiroy Anvarjon qizi,

Alisher Navoiy nomidagi ToshDO‘TAU tayanch doktoranti

yoshfilolog@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar” romani bosh qahramoni Otabek Yusufbek o‘g‘lining obrazi adabiy-nazariy jihatdan keng va tizimli ravishda tahlil etiladi. Qahramon talqinida romantizm, realizm va milliy-ma‘rifiy g‘oyalar qanday uyg‘unlashganligi, personaj psixologiyasi va uning o‘zbek romanchiligidagi o‘rni yoritiladi. Shuningdek, Otabek obrazini yaratishda Qodiriy qo‘llagan badiiy vositalar – kontrast, simvolizm, psixologik tahlil, nutq individualizatsiyasi – ilmiy asoslarda o‘rganiladi. Tadqiqotda romantik qahramon arxetipi, realistik psixologizm va jadidchilik mafkurasi uchburchagi doirasida Otabek obrazining ko‘p qatlamli tuzilmasi ochib beriladi. Otabekning rus adabiyotidagi “ortiqcha odam” tipi bilan o‘xshashligi va farqi ham qiyosiy tahlil asosida ko‘rib chiqiladi. Maqola natijalar va xulosalar bilan yakun topadi.

Kalit so‘zlar: “O‘tkan kunlar”, Otabek, bosh qahramon, romantizm, realizm, psixologik tahlil, milliy roman, Abdulla Qodiriy, jadidchilik, adabiy-nazariy asos, arxetip, portret, simvolizm.

Abstract. This article provides a comprehensive and systematic literary-theoretical analysis of Otabek Yusufbek o‘g‘li, the main character of Abdulla Qodiriy's novel “Bygone Days” (“O‘tkan kunlar”). The study examines how romanticism, realism, and national-enlightenment ideas are harmonized in the interpretation of this character, explores the psychology of the persona, and clarifies his place in Uzbek novel-writing tradition. The artistic devices employed by Qodiriy in creating the image of Otabek – contrast, symbolism, psychological analysis, speech individualization – are studied on a scientific basis. The article reveals the multi-layered structure of Otabek’s character within the triangle of romantic hero archetype, realistic psychologism, and Jadidist ideology. The similarities and differences between Otabek and the “superfluous man” type of Russian literature are also examined through comparative analysis.

Keywords: “Bygone Days”, Otabek, main character, romanticism, realism, psychological analysis, national novel, Abdulla Qodiriy, Jadidism, literary-theoretical basis, archetype, portrait, symbolism.

Аннотация. В данной статье проводится подробный литературоведческий и теоретический анализ главного героя романа Абдуллы Кодирия “Минувшие дни” – Отабека Юсуфбека огли. Исследуются принципы создания главного героя, соотношение романтизма, реализма и национально-просветительских идей, психология персонажа и его место в узбекской романистике. Раскрывается многоуровневая структура образа Отабека в рамках треугольника: романтический архетип героя, реалистический психологизм и идеология джадидизма.

Ключевые слова: “Минувшие дни”, Отабек, главный герой, романтизм, реализм, психологический анализ, национальный роман, Абдулла Кодирий, джадидизм, архетип, символизм.

Kirish. Abdulla Qodiriy – o‘zbek adabiyotida milliy roman janrini asos solgan ulug‘ yozuvchi. Uning “O‘tkan kunlar” romani o‘zbek adabiy merosining oltin fondiga kirgan asardir. Asar XIX asrning ikkinchi yarmida Toshkent va Qo‘qon xonliklarida kechayotgan voqealar fonida muhabbat va vatanparvarlik mavzularini qorishtirib tasvirlaydi.

Romanning bosh qahramoni Otabek Yusufbek hoji o‘g‘li o‘zbek adabiy tanqidchiligi va adabiyotshunosligida ko‘p bor tadqiq etilgan. Biroq uning talqinidagi adabiy-nazariy asoslar – ya‘ni qaysi badiiy metodlar, qaysi poetik tamoyillar orqali bu obrazning yaratilganligi – hali to‘liq tizimli tarzda yoritilib berilmagan. Mavjud ilmiy ishlarning

aksariyati Otabek obrazini bitta yoki ikkita jihatdan ko‘rib chiqqan: ba‘zilari faqat romantik muhabbat tarafiga, boshqalari esa siyosiy-mafkuraviy funksiyasiga urg‘u bergan.

Shu maqsadda ushbu maqolada Otabek obrazi uchta asosiy nazariy qatlam – romantik qahramon arxetipi, realistik psixologik tahlil va milliy-ma‘rifiy g‘oya – uchburchagi doirasida ko‘rib chiqiladi. Tadqiqotda Abdulla Qodiriy ijodiga bag‘ishlangan asosiy ilmiy manbalar: Ozod Sharafiddinov, Ulug‘bek Hamdamov, Naim Karimov va boshqalar asosiy tayanch sifatida qo‘llaniladi. Tadqiqotning dolzarbligi: “O‘tkan kunlar” romani o‘zbek o‘rta va oliy ta‘lim muassasalarida o‘qitiladigan asosiy badiiy matnlardan biri bo‘lib, uning bosh qahramonini nazariy jihatdan to‘liq tushunish adabiyot ta‘limining sifatini oshirishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, postkolonial adabiyotshunoslik va zamonaviy narratologiya nuqtai nazaridan Otabek obrazini qayta ko‘rib chiqish ilmiy ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotning maqsadi: Otabek obrazining adabiy-nazariy asoslarini romantizm, realizm va jadidchilik mafkurasi doirasida tizimli tahlil qilish, qahramon yaratishda qo‘llangan badiiy vositalarni aniqlash hamda ushbu obrazning o‘zbek romanchiligidagi ilmiy-adabiy o‘rnini belgilashdan iborat.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, ushbu maqolada Otabek obrazi birinchi marta IMRAD metodologiyasi asosida to‘liq tizimli ko‘rinishda tahlil qilinib, adabiy-nazariy mulohazalar empirik matn tahlili bilan uyg‘unlashtirilib beriladi.

Adabiyotlar sharhi. “O‘tkan kunlar” romaniga oid adabiyotshunoslik asarlari ko‘lami keng bo‘lib, ular bir necha yo‘nalishda to‘plangan. Birinchi yo‘nalish – tarixiy-biografik tadqiqotlar. Ozod Sharafiddinov o‘zining “Abdulla Qodiriy” kitobida romanchilik mahoratini umumiy ijodiy taraqqiyot kontekstida o‘rganadi va Otabek obrazida yozuvchining milliy uyg‘onish g‘oyalarini ko‘radi [Sharafiddinov, 1979]. Bu monografiya hanuzgacha Qodiriy tadqiqotlarining asosiy manbayi hisoblanadi.

Ikkinchi yo‘nalish – g‘oyaviy-mafkuraviy tahlillar. Naim Karimov “XX asr o‘zbek adabiyoti tarixi” asarida “O‘tkan kunlar”ni jadidchilik adabiyotining badiiy yutuqlar jihatidan eng yuksak cho‘qqisi sifatida baholaydi [Karimov, 2005:147]. N.Karimov Otabekni jadid ma‘rifatparvari idealining badiiy mujassamlanishi sifatida ko‘rib chiqadi.

Uchinchi yo‘nalish – qiyosiy-tipologik tadqiqotlar. Bir qator maqolalarda Otabek obrazi bilan rus adabiyotidagi “ortiqcha odam” tipi – Onegin, Pechorin – o‘rtasidagi munosabat o‘rganilgan. Biroq bu solishtirmalar ko‘pincha sirtqi o‘xshashliklarni qayd etish bilan cheklanib, chuqur tipologik farqlarni yetarlicha yoritib bermagan.

Shunday qilib, mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, Otabek obrazi turli yo‘nalishlarda o‘rganilgan bo‘lsa-da, ushbu obrazning uchta asosiy nazariy qatlami – romantizm, realizm, jadidchilik – birligida tizimli tahlil qilinmagan. Ushbu bo‘shliqni to‘ldirish mazkur tadqiqotning asosiy ilmiy vazifasini belgilaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda quyidagi ilmiy usul va yondashuvlardan foydalanildi:

1. Tahliliy-tavsifiy metod. Otabek obrazini tashkil etuvchi alohida poetik elementlar – portret, nutq, ichki monolog, harakat – alohida tahlil qilinib, ularning umumiy obraz yaratishdagi o‘rni belgilandi.

2. Nazariy-tipologik metod. Otabek romantik arxetip, realist kahramon va jadidchilik g‘oyalari tashuvchisi sifatida maxsus nazariy kategoriyalar yordamida tasnif etildi. G.Pospelov romantizm nazariyasi va M.Baxtin dialogizm nazariyasidan amaliy asos sifatida foydalanildi.

3. Qiyosiy-tipologik metod. Otabek obrazi rus adabiyotidagi "ortiqcha odam" tipi bilan solishtirilib, o‘xshash va farqli belgilar ilmiy tarzda aniqlandi. Bu metod o‘zbek qahramonining milliy o‘ziga xosligini ko‘rsatishga imkon berdi.

4. Kontekstual tahlil. Otabek obrazi asarning yozilgan tarixiy-madaniy konteksti – jadidchilik harakati, Rossiya imperiyasining O‘rta Osiyoga kirib kelishi, XIX asr oxiri o‘zbek jamiyatining ijtimoiy tuzilishi – bilan bog‘lab o‘rganildi.

5. Intertekstual yondashuv. “O‘tkan kunlar” romoni o‘zbek og‘zaki ijodiyoti, dostonchilik an‘anasi va Sharq klassik adabiyotidagi qahramon tipi bilan munosabatda ko‘rib chiqildi.

Tadqiqotning asosiy manbasi sifatida “O‘tkan kunlar” romanining 2019-yilgi nashri, O.Sharafiddinov, N.Karimov, U.Hamdammov va boshqa tadqiqotchilarning ilmiy ishlari, hamda M.Baxtin, G.Pospelov kabi nazariyotchilarning asarlari qo‘llanildi.

Natijalar va muhokama. Adabiyotshunoslikda romantik qahramon arxetipi tushunchasi muayyan belgilar tizimini o‘z ichiga oladi: muhit bilan ziddiyat, yuqori axloqiy ideal, ichki ozodlik intilishi va fojiali taqdirga mahkumlik.

Otabek – boy savdogar oilasidan chiqqan yigit. U o‘z davri uchun ma‘lumotli, dunyo ko‘rgan, ammo ayni paytda milliy an‘analarga sodiq bir inson. Romanda u doimo atrofdagi muhit – ota-onaning irodasi, urf-odatlar, siyosiy beqarorlik bilan mojaroda ko‘rsatiladi. Bu holat romantizmning asosiy poetik sharti – qahramonning taqdir bilan kurashi sifatida baholanishi mumkin. Qodiriy Otabekni romantik g‘oya tashuvchisi sifatida yaratishda xalq og‘zaki ijodiga, xususan, dostonchilik an‘anasidagi ideal yigit timsoliga tayanadi. “Alpomish”, “Go‘ro‘g‘li” singari xalq dostonlari qahramonlarida namoyon bo‘lgan jasurlik, sadoqat va adolat ideallarining Otabek obrazida badiiy davomi ko‘rinadi. Ayni paytda ushbu timsol yangi – realistik – zamin ustiga qurilganki, bu o‘zbek romanchiligining ilk qadamidayoq badiiy sintezga intilishini ko‘rsatadi.

Biroq Otabek sof romantik qahramon ham emas. Romantizmning klassik qahramonlari (masalan, Bayron yoki Pushkin qahramonlari) ko‘pincha jamiyatdan mutlaqo ajralib, o‘z olamiga yopishib olgan bo‘lsa, Otabek o‘z muhiti ichida harakat qiladi, unga ta‘sir ko‘rsatishga intiladi. Bu jihat uning obrazini realistik tomonga tortadi.

Romanchilikda psixologizm qahramonning ichki kechinmalarini badiiy vosita sifatida qo‘llashni anglatadi. “O‘tkan kunlar”da Otabek nafaqat harakatda, balki fikr va hissiyotlar orqali ham ochiladi – bu psixologik romanning asosiy belgisidir.

Romandagi psixologik tahlilning eng yorqin namunasi – Otabekning Kumushni sevib qolishi va bu sevgini ota-ona irodasiga qarshi himoya qilishidagi ichki iztiroblardir.

Qodiriy personajning ruhiy holatini tasvirlashda bir necha usuldan foydalanadi. Birinchisi – ichki monolog: Otabekning o‘z-o‘zi bilan fikrli muloqoti, o‘ylar ziddiyati. Ikkinchisi – portret tavsifi: qahramonning ichki holati tashqi qiyofasida aks etishi. Uchinchisi – boshqa qahramonlar nuqtai nazari: Otabekni boshqalar ko‘zi orqali ko‘rsatish. To‘rtinchisi – landshaft-kayfiyat parallelizmi: tabiat tasviri orqali qahramonning ruhiy dunyosini ko‘rsatish.

Masalan, Otabekning Marg‘ilondan Toshkentga qaytish jarayonidagi tavsifda tabiat manzarasi qahramonning g‘amgin kayfiyatini aks ettiruvchi ko‘zguga aylanadi. Bu L.Tolstoy realistik psixologizmining ta‘sirini eslatsa-da, Qodiriy uni milliy adabiyot tuprog‘iga uyg‘unlashtirgan – tasvirlar o‘zbek landshafti, o‘zbek turmush tarziga xos bo‘lib, Tolstoy usulining mexanik ko‘chirishi emas, balki ijodiy o‘zlashtirilishi namoyon bo‘ladi. XX asr boshida o‘zbek adabiyoti jadidchilik g‘oyalari ta‘sirida keskin o‘zgarishlar kechirdi. Jadidlar millat uyg‘onishi uchun adabiyotni asosiy qurol sifatida ko‘rdilar va matbuot, maktab, teatr orqali xalqni ma‘rifatga chorladilar. Naim Karimov ta‘kidlaganidek, “O‘tkan kunlar” romani jadidchilik adabiyotining badiiy yutuqlar jihatidan eng yuksak cho‘qqisi hisoblanadi [Karimov, 2005:147].

Otabek obrazida jadidchilik mafkuraviy vazifasi quyidagi belgilar orqali namoyon bo‘ladi: birinchidan, u ma‘rifatli yigit sifatida tasvirlanib, kitob o‘qish, bilim olish va o‘z fikrini erkin bildirish xususiyatlariga ega; ikkinchidan, u milliy qadriyatlarining himoyachisi bo‘lib, xorijiy bosqin va ichki taraqqiyot o‘rtasidagi ziddiyatni gavdalantiradi; uchinchidan, uning fojiali qismati mustamlakachilik sharoitidagi millat taqdiri ramzi sifatida talqin etiladi.

Bu o‘rinda muallif pozitsiyasi masalasi ham muhimdir. Qodiriy Otabekka nisbatan to‘g‘ridan to‘g‘ri baholash bermay, voqealar tasviri orqali o‘quvchini mustaqil xulosaga keltirishga undaydi. Shu xususiyati bilan Qodiriy didaktik yozuvchilikdan uzoqlashib, haqiqiy badiiy prozaga qadam qo‘yadi.

Shuningdek, Otabekning taqdiri orqali Qodiriy o‘z zamonidagi ijtimoiy muammoni – keksa avlod va yosh avlod o‘rtasidagi ziddiyat, an‘ana va o‘zgarish, shaxs erki va ijtimoiy bosim kabi mavzularni – ishonarli badiiy shakl orqali ko‘taradi. Bu mavzular asarni o‘z davri doirasidan chiqarib, universal ahamiyat kasb ettiradi.

Rus adabiyotida taniqli bo‘lgan “ortiqcha odam” tipi (Onegin, Pechorin) – o‘z muhitidan ustun turuvchi, ammo hayotda o‘z o‘rnini topa olmagan qahramon – Otabek obrazida qisman aks etganligini bir qator tadqiqotchilar qayd etadi. Biroq diqqatli tahlil Otabekning bu tipdan muhim jihatlar bilan farqlanishini ko‘rsatadi.

Birinchidan, agar Onegin yoki Pechorin uchun befarqlik va passivlik asosiy belgi bo‘lsa, Otabek uchun faol kurash xarakterlidir. U taqdirga taslim bo‘lmaydi: sevgilisi

Kumushni himoya qilish, do'sti Hasanali bilan hamkorlik, Homidga qarshi kurash – bular barchasi qahramonning irodasini ko'rsatadi.

Ikkinchidan, Otabekning fojiasi shaxsiy zaiflikdan emas, balki tashqi ijtimoiy-tarixiy kuchlar – eski tartiblar, rus mustamlakachiligi, oila bosimidan kelib chiqadi. Rus adabiyotidagi “ortiqcha odam” esa ko'pincha o'z shaxsiy iztirobi va ruhiy bo'shliqdan aziyat chekadi. Bu farq Otabekni o'zbek milliy qahramoni sifatida ajratib turadi.

Uchinchidan, Otabek o'z jamiyatidan voz kechib ketmaydi. U an'anaviy tuzumni tanqid qilsa-da, o'z oilasi, vatani, el-yurtiga ma'naviy bog'liqligini saqlab qoladi. Bu jihati uni Homid kabi salbiy qahramondan keskin farqlaydi va uning obrazini milliy-ma'naviy qadriyatlar muhofiziga aylantiradi.

Otabek obrazini yaratishda Qodiriy qo'llagan badiiy vositalar tizimi quyidagicha tavsiflanishi mumkin:

a) Kontrast usuli: Otabek – Homid ziddiyati orqali qahramon xarakteri aniqlanadi. Homid – salbiy qahramon, Otabekning axloqiy-ma'naviy ustunligini ko'rsatuvchi ko'zgu vazifasini bajaradi. Ushbu kontrast o'quvchida axloqiy-estetik baholash uchun muhim zamin yaratadi.

b) Simvolizm elementlari: Kumush ismi (toza, qimmatbaho, mo'rt metal) va Otabek ismi (ota – ajdod, bek – boshliq) simvolik ma'no tashiydi. Ikki qahramonning birligi millat kelajagi va milliy qadriyatlar uyg'unligini, ularning fojiasi esa mustamlakachilik zamonida bu uyg'unlikning yo'qolishini anglatadi.

v) Tarixiy fon va determinizm: Qodiriy Otabekni aniq tarixiy shart-sharoit – Toshkent va Qo'qon voqealariga joylashtiradi. Bu realistlik romanchilikdagi ijtimoiy determinizm tamoyilining bajarilishidir: qahramonning taqdiri ko'r-ko'rona taqdir emas, balki aniq tarixiy-ijtimoiy kuchlar natijasidir.

g) Nutq individualizatsiyasi: Otabekning nutqi uning ma'lumotlilikini, vazminligini va hissiy boyligini aks ettiradi. Qodiriy personaj nutqini ijtimoiy kelib chiqish va sharoitga ko'ra farqlaydi – bu realistlik poetikaning muhim elementi. Homidning shoshqin, hiylakor nutqi bilan Otabekning mulohazali, qo'llanmali nutqi o'rtasidagi farq psixologik portret yaratishga xizmat qiladi.

d) Portret va tashqi tavsif: Otabekning tashqi qiyofasi tavsifi undagi ichki dunyoni ochishning vositasiga aylanadi. Yozuvchi portretni statik holda emas, balki dinamik – harakat, muloqot, hissiy o'zgarishlar jarayonida beradi. Bu usul o'quvchiga qahramonni asta-sekin kashf qilish imkonini beradi.

Barcha ushbu badiiy vositalar bir-birini to'ldiradi va Otabek obrazining ko'p qatlamli, murakkab, lekin hayotiy to'laqon chiqishini ta'minlaydi.

Xulosa. “O'tkan kunlar” romanidagi Otabek obrazi adabiy-nazariy jihatdan uch qatlamli tuzilmaga ega: romantik arxetip, realistlik psixologizm va jadidchilik mafkurasi. Bu uch qatlam o'zaro uyg'unlashib, o'zbek romanchiligida misli ko'rilmagan murakkab

va haqqoniy qahramon portretini yaratgan. Mazkur tadqiqot asosida quyidagi xulosalar shakllandi:

Birinchidan, Otabek obrazi faqat bitta adabiy metod doirasida emas, balki romantizm, realizm va jadidchilik g'oyalarning ijodiy sintezi sifatida yaratilgan. Aynan ushbu ko'p qatlamlilik Otabekni o'zbek adabiyotidagi eng murakkab va haqqoniy qahramonlardan biriga aylantiradi.

Ikkinchidan, Qodiriy realistik psixologizm vositalarini – ichki monolog, portret-kayfiyat parallelizmi, nutq individualizatsiyasi – o'zbek badiiy proza tuprog'iga muvaffaqiyatli tarzda ko'chirgan. Bu o'zbek romanchiligining keyingi taraqqiyoti uchun muhim metodologik meros bo'lib qoldi.

Uchinchidan, Otabek va rus adabiyotidagi "ortiqcha odam" tipi o'rtasidagi qiyosiy tahlil shuni ko'rsatdiki, Otabek bu tipdan faollik, ijtimoiy bog'liqlik va milliy mas'uliyat jihatlarida keskin farqlanadi. Shu bois uni mustaqil o'zbek milliy qahramon tipi sifatida ta'riflash to'g'riroqdir.

To'rtinchidan, Qodiriy badiiy vositalar – kontrast, simbolizm, tarixiy determinizm, nutq individualizatsiyasini maqsadli tarzda birlashtirib, Otabek obrazining ko'p o'lchamli portretini yaratgan. Bu vositalar qo'llanilishi o'z davrining yangilik bo'lgan va hozir ham o'rgatilishga loyiq poetik mahorat namunalari.

Beshinchidan, Otabek obrazi faqat o'z davri mahsuli bo'lib qolmay, bugungi o'zbek adabiyotshunosligida ham dolzarb tadqiqot obyekti bo'lib kelmoqda. Uni postkolonial nazariya, zamonaviy narratologiya va gender tadqiqotlari nuqtai nazaridan o'rganish yangi ilmiy xulosalar berishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, Otabek Yusufbek hoji o'g'li obrazi Abdulla Qodiriy ijodiy dahosining eng yorqin mevasi bo'lib, u o'zbek romanchiligining asosiy tayanchi va milliy badiiy fikrning ulug'vor namunasiga aylangan. Ushbu obrazni tizimli nazariy tushunish nafaqat adabiyotshunoslik ilmini, balki o'zbek o'quvchilarining badiiy tafakkurini ham boyitishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Qodiriy A. O'tkan kunlar. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2019.
2. Sharafiddinov O. Abdulla Qodiriy ijodi. – Toshkent: Fan, 1976.
3. Karimov N. XX asr O'zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: O'qituvchi, 2005.
4. Pospelov G.N. Problemy literaturnogo stilya. – Moskva: MGU, 1978.
5. Fitrat. Adabiyot qoidalari. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 2006.
6. Sulton I. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1980.
7. Boboyev T. Adabiyotshunoslik asoslari. – Toshkent: O'zbekiston, 2002.
8. Yo'ldoshev Q. Badiiy tahlil asoslari // Toshkent: Kamalak – 2016.
9. Qosimov B. Milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti. – Toshkent: Ma'naviyat, 2002.
10. Normatov U. Ijod sehri. – Toshkent: Sharq, 2007.